

В статье рассматриваются психологические факторы педагогической деятельности, которые помимо традиционно принятых, должны присутствовать у педагогов, готовящих современных специалистов, востребованных на рынке труда. Образование будущих инженеров геоинформатиков не может основываться только на классические технологии, и требует от педагогов решения проблем, вызванных противоречием между потребностью во внедрении результативных образовательных технологий и психолого-организационным сопровождением их разработки и распространения.

Ключевые слова: психологические факторы, педагогическая деятельность, профессиональная направленность, профессиональная компетентность.

This article is dedicated to the psychological factors of pedagogical activities, which in addition to traditionally accepted, teachers must possess while preparing up-to-date professionals, competitive in the labor market. Education of future engineers of geoinformatics can not be based only on the classical approach, and requires that educators face the challenges of tension between the need for the introduction of effective educational techniques and psycho-organizational support for their development and distribution.

Keywords: psychological factors, pedagogical activities, professional orientation, professional competence.

УДК 159. 9: 371.123 (1-87)

Н. М. Авшенюк,
відділ порівняльної професійної
педагогіки Інституту педагогічної
освіти і освіти дорослих НАПН
України,
м. Київ

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ: ЗАРУБІЖНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена актуальній проблемі сьогодення, що набула особливого значення в контексті інтернаціоналізації освіти. На основі аналізу досліджень науковців з різних європейських країн автор розкриває особливості психологічного аспекту міжкультурної компетентності вчителів як професійно значущої у сучасних умовах розвитку диверсифікованого суспільства.

Ключові слова: інтернаціональна освіта, міжкультурна компетентність, особливості психологічного аспекту міжкультурної компетентності.

Одним із важливих завдань системи освіти є підготовка людини до ефективної діяльності, зокрема спілкування в полікультурному середовищі, що пов'язано насамперед з усвідомленням культурного різноманіття і здатністю до відповідної поведінки в конкретних культурних умовах. Підготовка громадян до існування в полікультурному суспільстві – проблема, котра обумовлена не лише національним і релігійним складом суспільства, але й соціально-психологічними особливостями людини: індивідуальністю кожної особистості, її бажанням зберігати і розвивати власну самобутність, а також потребою «об'єднуватися» не лише за національним походженням, а й «за інтересами», відповідно до певних ціннісних орієнтацій, гендерних і вікових особливостей, професійних функцій, соціальних ролей, соціального статусу тощо. Зважаючи на зазначене особливої актуальності набуває проблема формування міжкультурної компетентності у майбутніх учителів. Цей процес, на нашу думку, містить два взаємопов'язані аспекти: підготовку студентів до життєдіяльності в полікультурному суспільстві та їх психолого-педагогічну підготовку до здійснення освітнього процесу на засадах полікультурності.

Компетентність являє собою інтегративну якість особистості, що забезпечує ефективність її життєдіяльності в широкому сенсі і професійному, зокрема [1]. Відповідно, міжкультурна компетентність визначає здатність особистості до ефективної взаємодії в полікультурному суспільстві. Необхідно зазначити, що в цьому дослідженні ми поділяємо точку зору російського соціолога С. М. Федюніної про те, що полікультурне суспільство – це багатоманітність етнокультур; релігійних, вікових, гендерних і професійних субкультур; а в особистісному аспекті – психологічне сприйняття такого різноманіття і здатність ефективно жити й працювати у полікультурному просторі [2].

Аналіз результатів досліджень європейських (Дж. Білена, М. Бірама, О. Вестерінена, Р. Джорджа, Дж. Клея, Е. Тейлора, Й. Штаера) і російських (А.Г.Бермуса, І.В.Васютинкової, Н.А.Гришанової, Г.Д.Дмитрієва, С.М.Федюніної, А.М.Хупсарокової) учених свідчать про те, що міжкультурна компетентність може бути представлена сукупністю контекстних знань, діяльнісно-поведінкових умінь, здатності застосовувати теоретичні знання, а також мотиваційно-ціннісними характеристиками особистості, які формують підґрунтя у ставленні до оточуючої дійсності і відповідно обумовлюють поведінку згідно з наявними знаннями, вміннями й навичками. Як правило, науковці виокремлюють три структурні компоненти міжкультурної компетентності:

1. *Когнітивний*, що містить спектр знань і теоретичних умінь, необхідних для ефективної діяльності в полікультурному середовищі. Когнітивний зміст міжкультурної компетентності базується на знаннях про

наявність і сутність міжкультурних розбіжностей. На основі цих знань формується чуттєвість та ціннісне, поважне ставлення до культурного розмаїття, усвідомлення унікальності культур, терпимість і позитивне ставлення до незвичної поведінки і мислення, відсутність завищених очікувань від спілкування з представниками інокультур [3].

2. *Мотиваційно-ціннісний*, що характеризується інтеріоризацією гуманістичних цінностей для життя в полікультурному суспільстві, толерантним ставленням до представників інших соціально-культурних груп і мотивацією до міжкультурної взаємодії.

3. *Діяльнісно-поведінковий*, що передбачає наявність уміння вирішувати міжкультурні проблеми, ефективно діяти у полікультурному середовищі, здійснювати активну взаємодію з представниками різних культур, забезпечує здатність орієнтуватися і адекватно сприймати різні сфери соціальної дійсності, гармонізувати внутрішній стан людини та її відносини з суспільством [4].

Відомий англійський науковець в галузі педагогіки Е.В. Тейлор тлумачить поняття «міжкультурна компетентність» як трансформаційний процес під час якого особистість розвиває адаптивну здатність, змінюючи стиль свого життя для ефективного розуміння й пристосування до вимог іншої культури. У такому розумінні міжкультурна компетентність не є результатом, натомість розглядається як постійний внутрішньо-психологічний особистісний процес. З цієї точки зору, особистість зі сформованою міжкультурною компетентністю є такою, що володіє розвиненими поведінковими, когнітивними та емоційно-вольовими компетенціями, зокрема: емпатією, адаптивною мотивацією, здатністю шукати альтернативні шляхи розвитку, поведінковою гнучкістю та навичками особистісно-орієнтованого спілкування [5, с. 156].

Ад'юнкт-професор соціології Вищої школи соціальних наук Мелардаленського університету (Швеція) Йонас Штаер розрізняє два типи компетенцій, що складають міжкультурну компетентність: контент-компетенції (змістовні) та процесуальні компетенції. На його думку, контент-компетенції мають статичний одновимірний характер і передбачають знанневий аспект (тобто «знаю, що це таке») «іншої» та «рідної» культур. Вони містять знання про історію, мову, невербальну поведінку, світогляд, табу, цінності, норми, звички, традиції, символи, поведінкові кліше, уподобання, соціальні ролі тощо. Як правило, більшість із, так званих, знань про культуру походять із стереотипів і характеризуються позитивним чи негативним ціннісно-емоційним забарвленням. Такі компетенції не гарантують повної культурної функціональності.

Натомість, процесуальні компетенції визначають динамічний характер міжкультурної компетентності та вказують на її спрямованість на взає-

модію. Ці компетенції пов'язані з ситуаційними умовами, культурними особливостями та учасниками взаємодії. Вони вказують на поведінковий аспект міжкультурної компетентності, тобто містять «знаю, як це зробити» компоненти.

Науковець стверджує, що процесуальні компетенції поділяються на інтра-персональні та інтер-персональні. *Інтра-персональні* компетенції складаються із когнітивних умінь, насамперед уявлення себе на місці іншого, погляд на себе зі сторони (само-рефлексія), прийняття різних соціальних ролей, вирішення різних проблем міжкультурного походження, відкритість до особливостей різних культур і сприйняття цих особливостей без автоматичного, некритичного їх оцінювання. Інтра-персональні компетенції також передбачають наявність емоційних навичок, тобто розуміння природи певного почуття і його вияву, боротьба з певними почуттями, (наприклад з ксенофобією, невизначеністю, гнівом, фрустрацією, етноцентризмом), що породжені необхідністю взаємодії з невідомим культурним середовищем. *Інтер-персональні* компетенції пов'язані з навичками й уміннями ефективної взаємодії, які спрямовані на: 1) визначення і точну інтерпретацію різних варіацій невербального спілкування та емоційних реакцій (міжособистісна чутливість), 2) удосконалення вербального й невербального мовлення, 3) визначення культурних кодів у різноманітних стилях спілкування [6, с. 6-7].

Його колега М. Бірам в середині 90-х років ХХ ст. розробив модель міжкультурної компетентності, яка містить такі компоненти:

- виключення недовіри до інших культур та розвиток довіри до особистісної культури іншої особи на основі відкритості й зацікавленості;
- знання у галузі соціології й психології груп, а також загальних процесів суспільної та індивідуальної взаємодії;
- навички інтерпретації подій, дискурсів та реальної дійсності іншої культури через розуміння власної;
- вміння віднаходити шляхи пізнання й набуття нових знань через практичну взаємодію з іншою культурою, а також здатність їх використувати в процесі комунікації й співробітництва [7, с. 385-386].

Однак для вчителя міжкультурна компетентність має не лише загально-соціальне, а й професійне значення: саме для майбутніх учителів важливим є вміння працювати з представниками різних культур, правильно розуміти людські відмінності, бути толерантним до них, стверджувати власними діями й словами культурний плюралізм у суспільстві [8, с. 116]. А відтак, міжкультурна компетентність учителя може визначатися як інтегративна особистісно-професійна риса, що обумовлює його здатність ефективно діяти в соціальних процесах полікультурного суспільства, здійсню-

вати міжкультурну взаємодію, враховувати психологічні особливості суб'єктів професійної діяльності і використовувати їх характеристики для вирішення педагогічних завдань, зокрема щодо полікультурного виховання учнів.

З огляду на зазначене, зміст міжкультурної компетентності вчителя має бути ширшим, ніж у інших фахівців, оскільки вони повинні не лише вміти взаємодіяти з представниками полікультурної громади, а й бути активними «провайдерами» ідей культурного плюралізму, здійснюючи полікультурне виховання. Отже, професійний зміст міжкультурної компетентності вчителя пов'язаний, насамперед з:

- усвідомленням полікультурних особливостей професійного оточення, в тому числі учнівського й педагогічного колективу, пов'язаних з національно-релігійним, віковим, гендерним походженням, й поважним ставленням до них;

- вмінням діяти відповідно до культурних особливостей суб'єктів педагогічної дії, зберігаючи власну культурну ідентичність;

- здатністю організовувати конструктивну міжкультурну взаємодію в колективі і використовувати міжкультурні відмінності для збагачення особистого культурного досвіду суб'єктів взаємодії;

- здатністю забезпечувати полікультурну спрямованість навчально-виховного процесу, прогнозувати, передбачати і розв'язувати міжкультурні конфлікти у колективі;

- знаннями і врахуванням психологічних особливостей сприйняття і поведінки особистості, що зумовлені її культурною приналежністю.

Усвідомлення проблеми культурної різноманітності та виховання толерантного ставлення до неї має бути невід'ємною частиною кулікуму педагогічної освіти і підготовки, а також стратегії розвитку шкіл та педагогічних інституцій. Саме під таким гаслом у травні 2007 року в Норвегії відбувся тематичний семінар «Підготовка вчителів до ефективного навчання у полікультурному середовищі». Основні рекомендації, напрацьовані під час семінару політиками, теоретиками й практиками в галузі педагогічної освіти, можна узагальнити у такий спосіб: «...ключовим принципом ефективного викладання є відчуття й орієнтація на унікальні потреби і здібності кожного учня. Міжкультурні знання й навички нині розглядаються як стандартний мінімум, необхідний кожному вчителю. Відповідно особливого значення набуває потреба у практичній професійній підготовці у мультикультурному середовищі у процесі базової педосвіти, де у студентів формуватиметься й розвиватиметься міжкультурна компетентність, психологічними компонентами якої є емпатія, чуттєве сприйняття іншої культури під час педагогічного спілкування з учнями та їх

батьками. Важливим механізмом для вирішення проблеми різномірності є формування мультикультурних учительських колективів у школах і педагогічних інститутах. Толерантна взаємодія вчителів між собою створює дієву рольову модель взаємовідносин для учнів» [9, с. 6-7].

<i>Структурні компоненти міжкультурної компетентності вчителя</i>	<i>Психологічний аспект міжкультурної компетентності вчителя</i>
<p><i>Когнітивний</i> – повнота й усвідомленість знань, відображених у змісті феномена культурного плюралізму та міжкультурної взаємодії.</p>	<p><i>Психологічні знання</i> в галузі педагогічного спілкування і чинників його ефективності з урахуванням мультикультурного складу учнівської групи; знання причин виникнення міжкультурних конфліктів і вміння їх діагностувати, попереджати й розв'язувати.</p> <p><i>Знання</i> особливостей світосприйняття й домінуючих інтересів представників різних етносів, субкультур, релігій тощо.</p> <p><i>Вміння</i> організувати міжкультурну взаємодію учнів, формувати їх толерантне ставлення до існуючих культурних відмінностей.</p>
<p><i>Мотиваційно-ціннісний</i> – інтеріоризація цінностей полікультурності, виразність інтересів і мотивів до міжкультурної взаємодії.</p>	<p><i>Ціннісне ставлення</i> до всіх учнів як носіїв етнокультурної самобутності, до полікультурності професійного середовища, <i>сприйняття</i> полікультурності як чинника взаємозбагачення й розширення особистісного культурного досвіду.</p> <p><i>Прояв</i> інтересу до особливостей світосприйняття представників інокультур, спрямованість на їх аналіз і рефлексію власних почуттів й ставлення.</p> <p><i>Прагнення</i> до налагодження ефективного спілкування з учнями і батьками – представниками іншої культури.</p> <p><i>Прагнення</i> до надання допомоги учням у проблемних ситуаціях, пов'язаних з міжкультурними відмінностями в групі.</p>
<p><i>Діяльнісно-поведінковий</i> – активність і успішність (продуктивність) міжкультурної взаємодії в межах професійної діяльності.</p>	<p><i>Організація</i> конструктивних взаємовідносин і співробітництва з учнями й батьками з урахуванням їх національної, релігійної, гендерної, вікової, професійної приналежності.</p> <p><i>Забезпечення</i> ефективних і доброзичливих відносин в полікультурному освітньому середовищі.</p>

Підсумовуючи здійснений аналіз досліджень зарубіжних учених щодо сутності полікультурної освіти й змісту міжкультурного спілкування, визначимо психологічні аспекти у структурно-змістовій моделі міжкуль-

турної компетентності вчителя як професійно значущої для побудови педагогічної взаємодії у сучасному диверсифікованому шкільному середовищі.

Як бачимо, будучи досить складним та багатокомпонентним явищем, міжкультурна компетентність потребує певної системи розвитку. Американська дослідниця й педагог А. Морі в результаті багаторічної роботи в Центрі полікультурної освіти, розробила й апробувала на практиці в американських університетах систему розвитку міжкультурної компетентності вчителів, беручи до уваги суттєве психологічне підґрунтя на якому остання базується. Зазначена система передбачає, зокрема такі види діяльності:

1. Саморефлексія і самооцінка – розмисли й самооцінка допомагають особистості у осмисленні цінностей й поведінки. Цей процес ідентифікує досвід і сильні якості особистості, а також поглиблює самоусвідомлення необхідності розвитку. Розвитку самоусвідомлення сприяє ведення щоденника, дискусії в малих групах, читання.

2. Експериментальна діяльність – відкриває можливості для відпрацювання великої кількості стилів навчання і допомагає усвідомити, що знання – це продукт осмисленої інтеріоризації інформації. Досвід прямої крос - культурної діяльності допомагає відчутти потребу у змінах і підтримує мотивацію до змін. Такий досвід передбачає екстенсивну взаємодію з представниками іншої культури (програми обміну студентами й викладачами, навчання в іншій країні, локальне занурення в іншу культуру), участь в міжнаціональних дослідженнях, професійних конференціях, роботу зі студентами з різних країн. Іншим прикладом експериментальної діяльності може бути демонстрація успішних прикладів навчальної роботи та рольові ігри.

3. Читання – є невід'ємною частиною академічного життя, а також важливим інструментом набуття знань міжкультурної тематики. Читання, що супроводжується груповими дискусіями з представниками інших культур, провадить максимально ефективний вплив на формування міжкультурної компетентності.

4. Семінари і тренінги – найбільш ефективними є семінари, які передбачають активну участь усіх учасників. Вони є ефективним інструментом підвищення рівня усвідомлення проблеми, накопичення досвіду та формування мотивації й інтересів до проблеми полікультурної освіти.

5. Дослідницька діяльність є ефективним засобом залучення до вивчення проблематики. Результати цих досліджень учитель може використовувати у повсякденній роботі з учнями, що підвищить ефективність навчального процесу [10].

З огляду на зазначене можемо зробити *висновок* по те, що уміння, навички та особистісні якості, котрі необхідні вчителю для ефективної діяльності у різноманітному учнівському середовищі, є універсальними для

різних контекстів. Диверсифікація учнівських контингентів, зокрема зростаюча кількість дітей з родин мігрантів, стала справжнім викликом для певних європейських країн, у той час як інші держави накопичили значний досвід реалізації міжкультурних моделей та інклюзивних підходів до навчання дітей і дорослих. Попри це, у більшості країн Європи вчителі все ще не вважають себе належним чином підготовленими до роботи у мультикультурному середовищі. Зважаючи на те, що кожна класна кімната є місцем і простором суттєвого різноманіття (вікового й гендерного; стилів навчання та інтелектуальних рівнів учнів; соціально-економічного походження; здібностей або психофізичних обмежень; культурного й мовного) кожен учитель має бути підготовленим до роботи у різноманітному навчальному середовищі до початку трудової діяльності під час здобуття базової педагогічної освіти. Впродовж навчання майбутнім учителям доцільно вивчати результати останніх досліджень у галузі соціальної психології, зокрема стереотипізації та дискримінації, а також набувати базових знань про феномени ідентифікації, рефлексії та емпатії як специфічних засобів чуттєвого пізнання людини людиною [11, с. 493]. Важливим компонентом базової професійної підготовки у цьому контексті є модель зарубіжної педагогічної практики (в країнах, з яких походять мігранти), яка сприяє ознайомленню студентів із культурою учнів - мігрантів, а також уможливує отримання практичного досвіду життя й роботи у різних соціокультурних контекстах, перевіряючи, водночас рівень толерантності у ставленні до різних культур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гришанова Н. А. Развитие компетентности специалистов как важнейшее направление в современных условиях [Текст] / Н. А. Гришанова // Квалиметрия в образовании: методология и практика: Матер. X симпозиума. Кн.6. – М.: Изд-во Исслед. Центра проблем качества подготовки специалистов, 2002.
2. Федюнина С. М. Концептуальные основания и условия мультикультурализма в современном российском обществе: Автореферат ... докт. соц. наук [Текст] / С. М. Федюнина. – Саратов, 2007.
3. Васютенкова И. В. Сущностные аспекты и актуальность поликультурного образования в современных условиях [Электронный ресурс] / И. В. Васютенкова // Режим доступа: <http://www.new.loiro.ru> Заглавие с экрана. Доступ свободный.
4. Хупсарокова А. М. Содержание поликультурной компетентности педагога [Электронный ресурс] / А. М. Хупсарокова // Режим доступа: <http://www.fan-nauka.narod.ru/2008-1.html> Заглавие с экрана. Доступ свободный. (0,5 п.л.)

5. Taylor E.W. Intercultural competency: A transformative learning process / E.W. Taylor // *Adult Education Quarterly*. – 1994. – № 44 (3). – P. 154-174.
6. Stier J. Internationalization, intercultural communication and intercultural competence / Jonas Stier // *Journal of Intercultural Communication*. – 2006. – № 11. – P. 1 – 11.
7. Devis N., Mi Ok Cho, Hagenson L. Intercultural competence and the role of technology in teacher education / Niki Devis, Mi Ok Cho, Lara Hagenson // *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*. – 2005. – № 4 (4). – P. 384 – 394.
8. Дмитриев Г. Д. Многокультурное образование [Текст] / Г. Д. Дмитриеву – М., 1999.
9. Education and Training 2010 programme: Cluster “Teachers and Trainers”. Main policy Conclusions 2005 – 2007. – Brussels: European Commission. Directorate General for Education and Culture. – 2008. – 12 p.
10. Leeman Y., Ledoux G. Preparing teachers for intercultural education / Y. Leeman, G. Ledoux // *Teaching Education*. – 2003. – № 13 (3). – P. 279 – 292.
11. Психологія: підручник / Ю.Л.Трофімов, В.В.Рибалка, П.А.Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. – 2-е вид., стереотип. – К.: Либідь, 2000. – 558 с.

Статья посвящена актуальной проблеме нашего времени, которая приобрела особое значение в контексте интернационализации образования. На основе анализа исследований ученых различных европейских стран автор раскрывает особенности психологического аспекта межкультурной компетентности учителей как профессионально значимой в современных условиях развития диверсифицированного общества.

Ключевые слова: интернациональное образование, межкультурная компетентность, особенности психологического аспекта межкультурной компетентности.

The article is devoted to the actual problem of nowadays, which is of great importance in the context of education internationalization. Analyzing the investigations of European researchers the author exposes the peculiarities of psychological aspect of teachers' intercultural competency as professional valued in contemporary conditions of diversified society development.

Keywords: international education, intercultural competence, particularities of the psychological aspect of intercultural competence.